

значачала, що М. Коцюбинський у своїх творах використовував принцип передачі простору, властивий малярській акварелі, основною особливістю якої є прозорість, особлива легкість (Чайковська В. Т. Жанри живопису в українській прозі кінця ХІХ – поч. ХХ ст. // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – Житомир, 2004. – Вип. 15. – С. 212–214).

Отже, у лінгвостилістиці оповідання „Харитя” взаємодіють оповідний та живописний плани, які створюють особливу палітру творчої індивідуальності М. Коцюбинського.

Людмила Зіневич

НЕ ВВАЖАЙ НА ВРОЖАЙ, СІЙ ЖИТО, ХЛІБ БУДЕ (МОВНІ ВІЗІЇ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО)

«Ми вже так багато маємо сліпих ворогів, що одним більше чи менше – байдуже. Нехай лютують – а ми по рецепту: не вважай на врожай, сій жито, хліб буде», – писав М. Коцюбинський своєму колезі М. Могилянському. Ці слова можна вважати творчим кредо письменника, бо вони вичерпно характеризують подвижницьку працю М. Коцюбинського на ниві рідної мови. «Плодіть, добродію, і засівайте найбільше, я певний, що з того засіву будуть колись великі жнива задля нашого рідного краю», – вітав ще молодого Михайла Михайловича Панас Мирний.

Любов до української мови письменник проніс через усе життя і зберігав відданість їй навіть у часи найбільшої скрути. В одному з листів до В. М. Гнатюка М. Коцюбинський зізнався: «Служба ледве-ледве дає шматок хліба, а література!.. Соромно навіть признатися представникові культурної нації. Єдиний спосіб – писати по-російськи, але коли я досі сього не робив, то вже тепер не зроблю». А в листі до В. Винниченка М. Коцюбинський, переконуючи колегу «не подаватися» в російську літературу, зауважив: «Письменник, поет, белетрист не може безкарно змінити мову: вона помститься» (Тихоша В. До

питання про листування М. Чернявського і М. Коцюбинського // Просвіта Херсонщини (Електронний ресурс). – Режим доступу: <http://prosvilib.ipsys.net/visnik-tavriyskoyi-fundaciyi-vipusk-5>).

Чернігівський період життя став особливо плідним і в творчому, і в громадському житті письменника, у боротьбі проти цензурних утисків та заборон української мови, її поширення через красне письменство, освіту та культуру, розширення сфер функціонування. «В Чернігові він міг не почувати себе, як досі, самотнім і як українець: була там громадка однодумців (І. Л. Шраг та інші), з якими так само можна було одводити душу в спільних змаганнях і в спільній праці, – і гарні сліди цих громадських стосунків ми теж бачимо на Коцюбинському», – згадував С. Єфремов (Єфремов С. Михайло Коцюбинський. – Київ-Ляйпциг, 1922. – С. 35). На той час на Чернігівщині існувала потужна традиція збереження і плекання рідної мови. Це і перша україномовна газета на Наддніпрянщині «Черниговский листок» за редакцією Л. Глібова, і діяльність «Товариства кохаючих рідну мову», і переклад Святого Письма українською мовою П. Морачевського, що й викликало реакцію царського уряду і спричинило появу валуєвського циркуляра, і просвітницька та популяризаторська діяльність громадівців, правова робота І. Л. Шрага, спрямована на відстоювання права українців на рідну мову. Поява М. Коцюбинського у Чернігові сприяла продовженню цієї традиції: після глухої реакції 80-х робота чернігівського осередку українських патріотів значно активізувалася.

У листуванні, у публіцистичних працях і прилюдних виступах М. Коцюбинський неодмінно торкався мовних проблем: окремішності української мови та її права на самостійний повнофункціональний розвиток, вироблення єдиної наддіалектної мови, правопису, про що широко дискутували у той час.

У 1898 р. як редактор газети «Волинь» він виступив зі статтями «К полемике о самостоятельности малороссийского языка» і «Русский язык в Галиции», що стали своєрідним продовженням антидискримінаційних дописів П. Стебницького та Д. Мордовцева. Сама дискусія розгорілася на шпальтах «Санкт-Петербургских ведомостей» проти газети

«Биржевые ведомости», яка безапеляційно заперечувала самостійність української мови. Антиукраїнська позиція полягала у тому, що культивування народної малоросійської мови вважалося легкодумним і невиправданим, оскільки розвиток діалекту в мову залежить не лише від філологічних даних, а й від культурних, соціальних і політичних умов. А оскільки в українців таких не було, то їм треба змиритися з «роковим ходом історії». Як аргумент наведено приклад творчості М. Гоголя, який «предпочел общерусский океан своему родному морю». Підтримуючи позицію головних проукраїнських диспутантів, М. Коцюбинський стверджує, що в історії української літератури «роль рокового елемента» виконували переважно обмежувальні постанови. А будь-якому народові, у тому числі й українцям, належить якомога ширше та повніше розвивати свою духовну сутність, культурно зростати, поступово удосконалювати знаряддя своєї думки – мову, в якій, як у дзеркалі, відображаються й історія, і світогляд, і характер народу (Цит. за виданням: Коцюбинський М. Твори в 7 т. – К., 1975. – Т. 4. – С. 119; Далі покликання на том і сторінку). Приклад М. Гоголя в російській літературі, на думку М. Коцюбинського, є переконливою відповіддю на будь-які натяки щодо небезпеки «малоросійського літературного сепаратизму». При цьому М. Коцюбинський відзначає позитивний вплив української мови на розвиток російської, бо «свіжістю і силою своїх перших творів Гоголь завдячує не лише своєму таланту, а також багатству нових слів, зворотів, понять і образів, які він наповну черпав із малознайомого до того російським читачам життя Малоросії» (Т. IV, С. 120). Також у статті зазначено, що найкращим способом вшанування пам'яті Т. Шевченка (на той час російські демократи ініціювали встановлення пам'ятника Кобзареві) було б усунення зовнішніх перешкод для розвитку прославленого Кобзарем українського слова.

Дискусії щодо мовних питань М. Коцюбинський вважав результатом суспільних зрушень, зміни ментальної свідомості та появи нових запитів української інтелігенції і ставився до них схвально. Підтримуючи висловлену в московському часописі «Русская мысль» позицію О. Барвінського щодо болючого ще з валуєвських часів питання «мова чи наріччя?» та

щодо можливостей української мови, М. Коцюбинський зазначив: «цю ялову суперечку розв'язали самі життєві факти, і те розв'язання можна привітати, як вітається все живе, культурно-поступове, до щастя та свобод людськості», і спростував аргументи опонентів так: «Ще «патріоти» певного сорту можуть називати «жаргоном» мову, на котрій перекладено Біблію і твори Гомера, Данте, Шекспіра» (Т. V, С. 27).

Письменник відкрито виступив проти русифікації українців у статті про місцеву пресу (із циклу «Свет и тени русской жизни»). У ній письменник дискутує з паном Кусторубовим, який у бажанні українців самостійно облаштовувати своє життя вбачав небезпеку федералізації: «малоросс, пройдя высшую школу, становится хохломаном. Пока хохломанство ограничивается предпочтением Старицкого Шекспиру и культом дида Тараса, то оно только смешно; но с ним нужно считаться, когда под ним разумеется целая федералистическая программа, насчитывающая немало последователей. Такие хохломаны – еще более ярые враги Руси, чем поляки. Их идеал исторический герой Мазепа, первый активный хохломан-федералист» (Т. IV, С. 77). Знаходячи аналогії в історії інших народів, М. Коцюбинський доводить право українців на свою культуру і мову: «Щодо моїх земляків Правобережної України можу запевнити всіх, хто побоюється її ополячення, що українське населення саме відіб'ється від полонізації, аби тільки йому не заважала русифікаторська адміністрація, яка так пригнічує народну самодіяльність...» (Т. IV, С. 89).

Виховання національно свідомого суспільства, на думку М. Коцюбинського, можливе лише через долучення до рідномовної культури. В одній зі статей циклу «Свет и тени русской жизни» письменник відзначає популярність народних рідномовних театрів: «Але для того, щоб народний театр приносив саме стільки користі, стільки він може і повинен приносити, необхідно, щоб п'єси, що входять в репертуар народного театру, були написані зрозумілою, рідною для народу мовою. У нас, в Малоросії, народний театр повинен бути малоруським» (Т. IV, С. 59).

Важливого значення надавав М. Коцюбинський проблемам національної освіти. У підросійській Україні освіта була

денаціоналізована, що гальмувало розвиток і самої освітньої системи, й учнів, які через мовний бар'єр не могли адекватно засвоювати навчальний матеріал. Цікава щодо цього стаття М. Коцюбинського про навчання якутських дітей російської мови. Езопова мова допису не приховує паралелей з Україною. Уже на початку статті автор наголошує на некоректному ставленні росіян до національних меншин як до пасинків Росії. Після опису примусового впровадження російської мови в якутські школи М. Коцюбинський робить сміливий на той час висновок, що тільки підняттям туземної культури, а не нав'язуванням своєї, хоча б і вищої, можна досягти бажаних результатів, тобто такого рівня розвитку іногородців, щоб вони, як губка вологу, могли увібрати плоди загальноєвропейської цивілізації (Т. IV, С. 67).

М. Коцюбинський доклав багато зусиль для українізації початкової школи та організації роботи товариства «Просвіта» в Чернігові. Він опікувався виданням та поширенням української книжки, збиранням бібліотеки, організацією просвітницьких заходів тощо. Із листів до К. Зленка дізнаємось, що чернігівські просвітяни для читальні-бібліотеки зібрали 400 книжок, понад 20 українських часописів – з Галичини, Буковини, Америки, влаштовували недільні читання, розробили лекторій з українознавства (Т. VI, С. 80). Попри утиски місцевої адміністрації М. Коцюбинський (як голова чернігівської «Просвіти») разом із І. Шрагом та іншими однодумцями зробили „Просвіту” осередком української мови. Незважаючи на заборону губернатором публічних українознавчих лекцій, письменник домогся згоди поліцмейстера на відкриту лекцію І. Стешенка «Народність в новій українській літературі». «Я дуже радий, що буде лекція, бо цим ми проломлюємо мур перешкод у цьому напрямку», – ділився він своїми успіхами з одним із засновників Чернігівської громади В. Андрієвським (Т. VI, С. 85). Крім того, чернігівські просвітяни публічно підтримали студентів Київського університету, які вимагали визнання прав української мови, надіслали лист-привітання депутатам II Державної думи від України, що містив заклик рішуче боронити права українського народу, зокрема права на самостійне національно-культурне життя. Проте сподівання на позитивні

зрушення після думських ухвал так і не виправдалися. М. Коцюбинський писав І. Франкові: «Ми всі цілком зневірилися у ширість та совість крутійського уряду... У нас всі сподіваються лише смертельного бою, у якому або поляжемо, або перемаємо» (Т. VI, С. 47).

М. Коцюбинський звертав увагу також на потребу вироблення «культурної мови», її інтелектуалізацію. Обмеження сфери української мови лише «домашнім селянським вжитком» не відповідало запитам інтелігенції, а зросійщена інтелігенція ігнорувала народну мову і не сприяла її розвитку. Б. Грінченко у „Листах з України Наддніпрянської” з болем зауважував: „Інтелігенція вся у нас змоскалена. Вчиться вона по-московському, читає по-московському, завсігди говорить сама і завсігди чує круг себе мову тільки московську; рідну ж мову в мужичих устах вважає за „хохлацкій жаргон”. Історичних українських традицій ніяких – замість них або московський патріотизм, або нічого не вартий хисткий та мінливий лібералізм, або просто ніщо...” (Грінченко Б. Листи з України Наддніпрянської. – К., 2013. – С. 22). Потреба виховання національно свідомого інтелігента засобами рідномовної літератури спонукала М. Коцюбинського до видання літературних альманахів нового типу. У листі до Панаса Мирного він так обгрунтовує свої задуми: «За сто літ існування наша мова (з причин, вияснення яких належить до історії) жила в селом, сільським побутом, етнографією. Селянин, обставини його життя, його нескладна здебільшого психологія – ото майже й все, над чим працювала фантазія, з чим оперував досі талант українського письменника». Проте український письменник і український читач уже мав інші духовні потреби, інші запити. «Вихований на кращих зразках сучасної європейської літератури, багатий не лише на теми, але й на способи оброблення сюжетів, наш інтелігентний читач має право сподіватися й од рідної літератури ширшого поля обсервації, вірного малюнка різних сторін життя усіх, а не одної якоїсь верстви суспільності, бажав би зустрітись в творах красного письменства нашого з обробкою тем філософських, соціальних, психологічних, історичних і т. ін.» (Т. V, С. 280–281). Разом із М. Чернявським та М. Вороним Коцюбинський зініціював видання альманахів «Дубове

листа», «З потоку життя», розрахованих винятково на інтелігенцію і присвячених темам космополітичним. Цей вчинок у тогочасних умовах можна вважати справді революційним.

М. Коцюбинський вважав, що українська мова не повинна обмежуватися лише красним письменством, а має завойовувати й інші сфери вжитку. Звертаючись до Є. Чикаленка з проханням допомогти видавцям сільськогосподарського журналу «Селянин» україномовними науковими матеріалами, зазначає: «Мені здається, що справа, в якій пишу, настільки важлива, що варт заходитися коло неї. Нам треба якнайширше займати поле у всіх сферах» (Т. VII, С. 90).

Великого значення для розвою українського слова, його інтелектуалізації і створення україномовного культурного середовища М. Коцюбинський надавав художнім перекладам рідною мовою. Перекладаючи «Пана Тадеуша» А. Міцкевича, він зазначає: «Тепер саме в українській літературі помічається пекуча потреба в перекладі на нашу мову європейських класиків, щоб нам не доводилось (як досі) – зазирати за всьогосвітнім добром до чужої хати» (Т. V, С. 31). Митець постійно відстежував перекладацький процес, цінував кожен вдалий переклад українською мовою, складав списки талановитих, на його думку, перекладачів, зокрема високо цінував перекладацький доробок П. Куліша та І. Франка: «Віддаючись творчості у сфері художньої літератури, Франко поставив за мету зробити доступними своєму народу багатства європейської класичної літератури. Тільки широке ознайомлення з загальнолюдськими ідеями, втіленими в артистичну форму літературними талантами всього цивілізованого світу, – виховують людину, дають можливість ... з більшою користю віддати сили своєму народу».

Серед сучасників М. Коцюбинського далеко не всі визнавали потребу й важливість перекладів із російської мови, мотивуючи це близькістю й доступністю російськомовних текстів. Проте М. Коцюбинський вважав такі переклади актуальними і з погляду підтвердження окремішності української мови, і в аспекті розвитку її внутрішніх можливостей. Пор це зазначено в одному з листів до П. Тичини: «Ви пишете про переклади оповідань українських авторів на мову російську. А мені здається,

що корисніше було б перекладати з російського на українське, бо таким чином перекладач краще познайомив би ся з українською мовою, і такі переклади здалися б нам» (Т. VII, С. 198).

Не залишилося поза увагою письменника і широко обговорюване на той час питання основи української літературної мови — наддніпрянської чи галицької. Враховуючи погляди І. Нечуя-Левицького, А. Кримського (про необхідність обмеження галичанізмів), М. Пачовського, І. Верхратського, І. Франка, М. Грушевського, М. Коцюбинський дотримувався вираженої позиції і вважав, що необхідно створити «одностайну мову», яка увібрала б елементи різних говірок, аби стати гнучкою, багатою, сучасною. Він не нехтував і критерієм зрозумілості та уже виробленою літературною традицією, що спиралася на наддніпрянському діалектну основу з часів І. Котляревського, тому критично ставився до творів, перевантажених малозрозумілими говірковими одиницями. Упорядковуючи літературні альманахи, активно запрошував галицьких і буковинських письменників, проте за згоди авторів замінював малозрозумілі діалектизми на літературні слова. Так, у листі до О. Кобилянської, дякуючи за оповідання «Битва», він зауважує: «в деяких місцях мова Вашого оповідання не буде зрозумілою широкій публіці у нас. Чи не дозволили б Ви змінити дещо відповідно нашим умовам, розуміється при найбільшому шануванні авторового стилю і особливостей. Я був би Вам дуже вдячний за такий дозвіл, бо це зробить можливим популяризацію Ваших творів на Україні» (Т. V, С. 272). В. Чапленко справедливо зауважував, що М. Коцюбинський, як ніхто інший, свідомо боровся з вузькими діалектизмами, локалізмами, хоч і визнавав їх художню вартість: «Яскравий приклад на це маємо в «Тінях забутих предків», де він ужив тільки незамінних локалізмів («гачі», «маржина», «плай», «воринне» тощо). І яка в цьому розумінні велика різниця між «Тінями забутих предків» та «Камінною душею» Г. Хоткевича, що написана суцільно гуцульським говором! Ця остання через те просто випадає з української літературної мови» (Чапленко В. Історія нової української літературної мови. — Нью-Йорк, 1970. — С. 237).

У творах М. Коцюбинського значний пласт авторського словника становлять діалектизми. Натрапляємо і на подільські,

що з дитинства були рідними, і на галицькі слова, адже як вимогливий автор і як український патріот М. Коцюбинський «уважав за свій обов'язок будувати нову українську мову на многодіалектній основі» (Шевельов Ю. Вибрані праці: У 2 кн.; Кн. 1. Мовознавство. – К., 2008. – С. 97).

Високо цінував М. Коцюбинський знання живої народної мови, захоплювався народністю творів І. Нечуя-Левицького: «Яка прекрасна мова! Читав – наче погожу воду у спеку пив. Яке знаття народних звичаїв, народного життя! Спасибі Вам ще раз сердечне!» (Т. V, С. 116). Краса і сила літературної мови, на думку митця, зростає з живої народної мови і саме її знання забезпечує високу майстерність художньої творчості. «Старші письменники – учителі наші (ніде правди діти) більш прислухалися до живої народної мови, більш придивлялися до неї, ніж молодші, особливо ті, що одірвані од села, од народу і беруть за зразок не живу мову, а книжну, часто-густо покалічену та занечищену. Та в мене є надія, що наша літературна мова, як молоде вино, очиститься з часом од шумовиння і стане прозорою й міцною» (Т. V, С. 322). Сам М. Коцюбинський був уважний до народної мови, у його записниках зафіксовано чимало колоритних народних слів і висловлень, які згодом оживають і в художній мові, і в епістолярії автора (*сиджу без копійки, голлий як турецький святий, голодному псові бодай муха*).

Ще одна важлива заслуга М. Коцюбинського – поширення українського слова, української культури поза межами батьківщини. У листі до дружини з Капрі він пише, що до нього звернулася редакція журналу «Мысль» із Санкт-Петербурга з пропозицією організувати український відділ в журналі, щоб познайомити російського читача з українською літературою, культурним життям, історією. «Взагалі, дякуючи мені, тут виявляють великий інтерес до всього українського. Все українське неначе в моді, чи надовго і широ – не знаю» (Т. VII, С. 174). Де б не подорожував М. Коцюбинський – у Криму, в Молдові, на Капрі, – скрізь звучала українська мова. З гордістю повідомляв він друзям з улюбленого острова: «Весь час бринить на Капрі українська мова, бо приїздять земляки, а тепер маємо раптом трьох... і можемо справляти шевченківський вечір» (Т. VII, С. 212). Письменник щиро радів появі перекладів українських

авторів європейськими мовами чи згадкам про Україну в закордонних виданнях. Після виходу в Швеції його творів у перекладі А. Єнсена шведською мовою М. Коцюбинський висловив сподівання: «Бажалось би, щоб се видання потягло за собою переклади інших авторів наших, нехай і нас широкий світ знає» (Т. VI, С. 159).

Отже, творчий доробок, громадська, публіцистична діяльність М. Коцюбинського утверджували право української нації на духовно-культурну самореалізацію, відкривали українській мові, культурі нові горизонти.

Ольга Черемська

СИМВОЛІКА КОЛЬОРУ В МОВІ МАЛОЇ ПРОЗИ М. КОЦЮБІНСЬКОГО

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. в українській літературі набувають поширення малі жанрові форми. У такій словесній творчості Михайло Коцюбинський – неперевершений майстер.

Основним засобом зображення відчуттів та емоційних станів у новелах письменника стає опис, що ґрунтується на миттєвому, короткочасному враженні й не передбачає розвинутої презентації чи характеристику героя і більше пов'язаний з окремою нараційною «сценою», ніж із цілісним сюжетним перебігом, який вимагає відповідної панорами. Він експресивніший, виявляється в тематичному паралелізмі (людина – природа), використанні конкретизації та синестезії, творенні описів навколо метафоричних мотивів (пор.: Корвін-Пйотровська Д. Проблеми поетики прозового опису. – Львів, 2009. – С. 25–28).

У творах М. Коцюбинського дослідники відзначають нетрадиційний індивідуально-авторський тип опису, у якому відчутний органічний зв'язок образотворчих засобів живопису, скульптури, музики з образотворчими засобами художньої літератури: поліфонічність, поетизацію природи, звукопис, прозорість ритму, використання кольоро-звукових образів, техніки